

ДЕКОРАТИВНІ КАХЛІ З ОЗДОБЛЕННЯ НОВОВІЯВЛЕНОЇ СПОРУДИ ПАЛАЦОВОГО КОМПЛЕКСУ ІВАНА МАЗЕПИ НА ГОНЧАРІВЦІ

У статті аналізуються матеріали з розкопок нововідкритої споруди на території садиби гетьмана І. Мазепи на Гончарівці в Батурині. Значну групу матеріалів складають пічні кахлі та декоративні кахлі з оздоблення фасадів. Останню групу утворюють декоративні тарілки та великі декоративні прямокутні кахлі, одна з яких містить реконструйоване кольорове зображення герба Івана Мазепи. Це перше кольорове зображення герба на декоративній кахлі кінця XVII – початку XVIII ст. Подані кахлі, скоріше за все, виготовлялися на особисте замовлення гетьмана І. Мазепи і є неперевершеними, унікальними зразками кахляного мистецтва України кінця XVII – початку XVIII ст.

Ключові слова: Гончарівка, Батурин, нововиявлена споруда, декоративні кахлі, розетки, герб гетьмана Івана Мазепи.

Останніми роками увага науковців прикута до особи гетьмана Івана Мазепи та до всього, що пов'язане з його ім'ям. Археологічні роботи по дослідженню Батурина розпочалися в 1995 р. і успішно продовжуються Батуринською міжнародною українсько-канадською експедицією під керівництвом В. Коваленка, В. Мезенцева та Ю. Ситого. У минулому році відмічалось 370 років з дня народження та 300-ї роковини смерті І. Мазепи. Тому основна увага в 2009 р. була зосереджена на дослідженні гетьманської резиденції на Гончарівці, що розташовувалася за 2 км від центру Батурина.

Батурин будується у 1625 р. як фортеця на кордонах Речі Посполитої. До 1669 р. місто стає розвиненим центром ремесла і торгівлі. Наслідком перенесення в Батурин столиці Гетьманщини стало зародження нових ремесел, що було зумовлене необхідністю задоволення потреб адміністрації Гетьманщини та її еліти на кахляні печі, які складали невід'ємну частину оздоблення їхніх осель. Однією з галузей гончарного виробництва стає кахлярство. Слід зазначити, що виробництво кахлів існувало в Чернігові, Новгороді-Сіверському, Седневі та Полтаві – значних осередках гончарного ремесла другої половини XVII ст. Скоріше за все, з одного з таких центрів ремісники і переселяються до Батурина. Про місцеве виробництво кахлів після 1669 р. свідчить той факт, що за час досліджень гетьманської столиці було виявлено понад 200 типів кахлів. Наявність такої великої різноманітності матеріалу виключає можливість завезення їх із інших регіонів, що було б просто економічно не доцільно.

© Ситий Юрій Миколайович – заступник директора Центру археології та стародавньої історії Північного Лівобережжя імені Д.Я. Самоквасова Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Мироненко Людмила Володимирівна – студентка Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

У польовому сезоні 2009 р. за 36 м від гетьманського палацу на Гончарівці були частково розкопані залишки ще однієї великої житлової споруди, що мала котлован розміром 9,5 x 10 м [1]. Заповнення котлована містило шари пожежі та руйнації будинку. Зокрема, виявлений потужний (завтовшки 1 м) шар битої цегли та вапна, який вкривав весь котлован будівлі та виходив на його краї. Під час археологічних робіт наймасовішою категорією знахідок були фрагменти кахлів, які можна поділити на три групи: пічні кахлі із зеленою поливою, пічні поліхромні кахлі та декоративні кахлі оздоблення фасадів нововиявленої споруди [2].

Найцікавішою є остання група, про яку мова піде далі, оскільки саме декоративні деталі доповнюють інформацію про зовнішній вигляд, декор та стиль споруди.

Деталі декору, в першу чергу, представлені декоративними тарілками, реконструйованими з фрагментів. Вони мають діаметр приблизно 34,5 – 35 см з вигнутою назовні поверхнею та плоскими бортиками, покритими блакитною поливою. Тарілки мають три отвори для кріплення на поверхні стін будівлі, що дозволяє віднести їх до категорії розеток. Масштаб зображень пов'язаний з розміром розетки, який зумовлений її розміщенням на значній висоті в екстер'єрі будівлі. Декоративне навантаження припадає на випуклу частину тарілки, орнаментовану зображенням великої квітки з радіально розміщеними пелюстками.

Окремі деталі декоративних тарілок вкриті поливами різних кольорів, тому при описі сюжетних композицій одразу будемо зазначати деталь та колір її поливи. Подані описи можуть бути уточнені, оскільки знайдені фрагменти кахлів не дозволяють точно реконструювати зображення.

Орнаментальну композицію декоративної тарілки (тип 94-А*) утворює шести-пелюсткова блакитна квітка на жовтому тлі, кожна пелюстка якої вписана в ромб. Навколо квітки описаний правильний шестикутник з увігнутими всередину гранями (Рис.1: I).

В основі композиції розетки типу 94-В лежить розміщена на темно-синьому тлі велика вишукана багатопелюсткова квітка, яку утворюють накладені одна на одну три квітки різного розміру. У центрі зображення п'ятипелюсткова блакитна квіточка. Середній ряд утворений шістьма білими пелюстками із зеленою пальметкою в середині кожної з них. Зовнішній ряд складається з шести великих блакитних пелюсток, обрамлених жовтою каймою, з двома кружечками всередині (Рис.1: II).

Розетка типу 94-Г декорована семипелюстковою блакитною квіткою на білому тлі. Кожна загострена на кінцях пелюстка має тоненьку рамку і поділена прямою лінією на дві симетричні частини (Рис.1: III).

Кольорову палітру декоративної тарілки типу 94-Д не вдалося відновити через обмежену кількість знайдених уламків. Дана розетка орнаментована вишуканою квіткою із шістьма фігурними пелюстками, що утворюють зовнішній ряд. У центрі зображена шестипелюсткова квіточка з прорізними пелюстками (Рис.1: IV).

Наявність декоративних тарілок в оздобленні споруд, зокрема церков і монастирів, не є чимось унікальним. Відомо, що ледве не кожна мурована церква і дзвіниця, деякі трапезні та інші монастирські будинки Києва гетьманської доби були декоровані керамічними полив'яними розетками. Так, серед архітектурних пам'яток Києво-Печерської лаври виявлено вісім типів розеток з підтипами. Найкращі зразки представлені в оздобленні фасадів Успенського собору і друкарні Лаври [3].

Декоративні тарілки з Гончарівки менші за розміром від лаврських, відрізняються кольором і багатством полив. Чотири з п'яти батурицьких типів є неповторними, і лише тип 94-Г має аналоги, різниця з якими полягає в кількості пелюсток та кольорах поливи.

Зазвичай керамічні полив'яні розетки, застосовані в мурованій церковній архітектурі України і декоруванні палацу І. Мазепи на Гончарівці, є чи не єдиним прикладом застосування такого декоративного прийому у житлових спорудах

* Використовується робоча типологія кахлів, запропонована Ю. Ситим у процесі досліджень Батурина

України. Не можна виключати, що замовлення І. Мазепи привело до появи подібного декору в Лаврі, який пізніше поширився по всій Україні. Фінансування гетьманом ремонтів, відбудов та розширення церков і зумовило їх декорування за зразками, що в цей час були поширені в Росії.

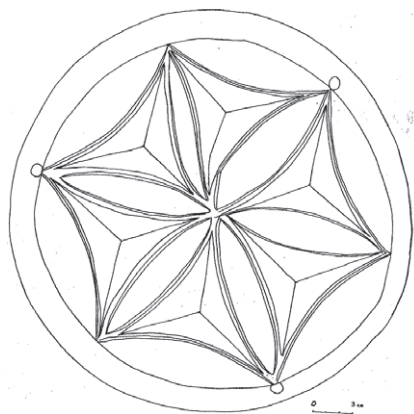
Окрім вищеописаних розеток, велику увагу привертають дві декоративні кахлі, зображення яких вдалося майже повністю реконструювати (типи 68 та 194). Декоративна кахля типу 194 (Рис.1: V) розміром 35,5 x 41 см має рослинно-геральдичний орнамент і по периметру прикрашена тоненькою рамкою з блакитною поливою. В центральній частині на салатовому (світло-зеленому) фоні зображені геральдичні символи, які можна ідентифікувати з гербом Івана Мазепи. Зліва від центральної частини геральдичного знака білого кольору розташований білий півмісяць з лицем. Над гербом розміщений круглий лавровий вінок з літерою І в центрі на темно-синьому фоні. Це не єдина літера, яку вдалося відшукати серед уламків кахлі: під гербом містяться літери П, З, і В, під верхньою лівою перекладиною розташовується літера М, а під правою Г. Усього на даний момент відомо шість літер, але, можливо, під середньою правою перекладиною існувала сьома. По всьому периметру кахлі герб оточують паростки у формі розгалужених, загорнутих всередину і назовні завитків, які, виходячи з нижньої частини герба, сплітаються зверху над віночком. Самі паростки щедро прикрашені стилізованими листками з білою, в деяких місцях – блакитною поливами з жовтою облямівкою. Опрацювання уламків знайдених кахлів дозволило відтворити зображення зі значними втратами малюнка в її центрі. Відсутність зображення в центральній частині геральдичної кахлі пояснюється його умисним знищенням, а віднайдені дрібні уламки не можна достовірно розмістити для відтворення зображення. В. Мезенцев та художник С. Дмитрієнко зробили спробу графічної реконструкції цілої кольорової гербової кахлі. Вони запропонували завершити зображення пагінців у центральній частині кахлі і доповнити рослинний орнамент у її верхніх кутах [4].

Таким чином, герб Івана Мазепи розміщується на салатовому фоні і опоясується рослинним орнаментом на насиченому темно-синьому тлі, яке відтіняє і відокремлює зображення герба від декоративних елементів навколо нього.

Такого ж розміру (33,5 x 41 см) реконструйовано і кахлю типу 68 (Рис.1: VI), яка має рослинний килимовий орнамент, дуже схожий з орнаментом на геральдичній кахлі. Композицію утворює зображений в нижній частині на темно-синьому тлі блакитний бутон, від якого симетрично з обох боків відходять по два оздоблені листками паростки, менші з яких загорнуті всередину, а більші, розгалужуючись, сплітаються в центральній частині. З цих паростків проростають дві великі симетричні квітки, схожі на "півники", що розміщуються у верхніх кутах кахлі. Від них відходить пара загорнутих вниз листків, прикрашених двома гронами (Рис.). Подібність рослинних орнаментів та розмірів кахлів типу 68 та 194 дозволяє припустити, що вони могли бути встановлені поряд.

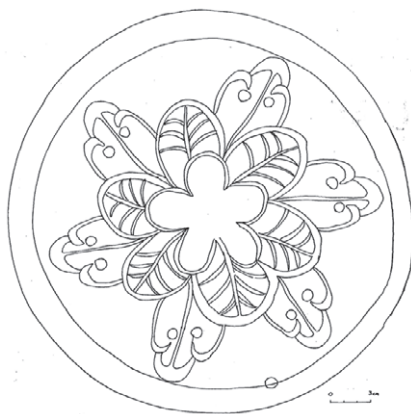
Залишається питання місця виготовлення кахляних виробів, знайдених на Гончарівці. Вірогідніше за все, виготовленням кахлів для палацу І. Мазепи на його особисте замовлення займалися київські майстри, що працювали в Батурині. Такі висновки випливають із схожості батуринських розеток з київськими та з аналізу формовочної глини, характерної для кахлів та декоративних деталей з Гончарівки, і глини, що використовувалася для виготовлення кахлів, знайдених в інших частинах Батурина [5]. Вони суттєво різняться між собою. Це пояснюється тим, що різні майстри використовували різні глини і їх суміші. Батуринські глини надавали можливість широкого вибору сировини як за кольором, так і за властивостями і могли задовольнити потреби будь-якого гончара.

Таким чином, з огляду на все вищезазначене, можна зробити деякі висновки. Значні розміри декоративних кахлів і керамічних розеток дозволяють віднести їх до зовнішнього декору нововідкритої споруди. Виявлення уламків кахлів типів 68 та 194 ближче до країв котлована дозволило висловити думку про існування декоративного пояса на фасадах будинку.

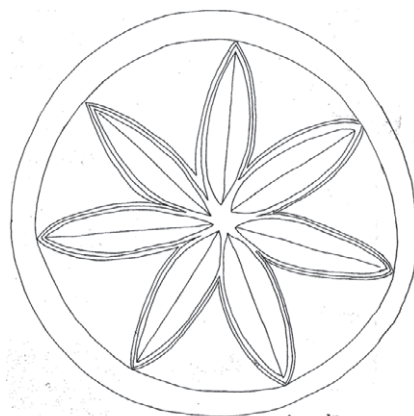
I

тип 94-А

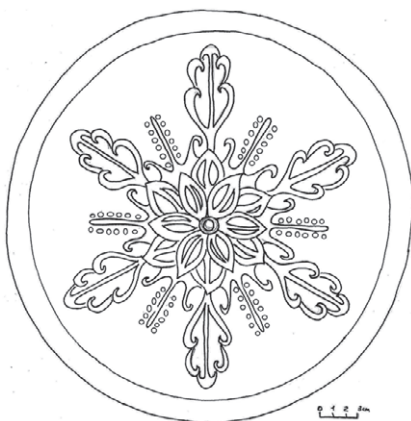
II

тип 94-В

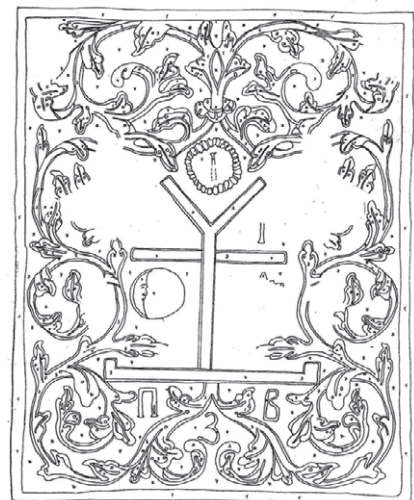
III

тип 94-Г

IV

тип 94- Д

V

тип 194

VI

тип 68

Підсумовуючи, хотілося б зазначити, що декоративні кахлі були центральною прикрасою фасадів нововиявленої споруди і виготовлялися, скоріш за все, на особисте замовлення гетьмана Івана Мазепи запрошеними майстрами і відповідали його витонченому смаку. Вони є неперевершеними за досконалістю, унікальними зразками кахляного мистецтва в Україні кінця XVII – початку XVIII ст.

1. Ситий Ю., Андрієвський М., Коваленко В., Луценко Р., Мезенцев В., Сита Л., Скороход В., Терещенко О. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника "Гетьманська столиця" в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2009 р. // НА ІА НАН України. – №2009/. – Т.ІІ – С. 34.

2. Ситий Ю., Андрієвський М., Коваленко В., Луценко Р., Мезенцев В., Сита Л., Скороход В., Терещенко О. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника "Гетьманська столиця" в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2009 р. // НА ІА НАН України. – №2009/. – Т.ІІ – С. 37.

3. Мезенцев В. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. // Сіверщина в історії України. – 2010. – Вип. 3.– С.156.

4. Когут З., Мезенцев В., Коваленко В., Ситий Ю. Археологічні дослідження в Батурині 2009 р. (Розкопки залишків палацу гетьмана І. Мазепи) // Гомін України (Канада). – Торонто, 2010. Рік LXII, №10 (3350) від 9 березня. – С. 9.

5. Виногородська Л., Ситий Ю. Колекція кахлів з розкопок на території Батуринської фортеці 2001 – 2002 рр. // Батуринська старовина. – К., 2008. – С.275.

В статтє анализируются материалы с раскопок новооткрытого сооружения на территории усадьбы гетмана И. Мазепы на Гончаровке в Батурине. Значительную группу материалов составляют печные изразцы и декоративные изразцы с оформления фасадов. Последнюю группу создают декоративные тарелки и большие декоративные прямоугольные изразцы, один из которых содержит реконструированное цветное изображение герба Ивана Мазепы. Это первое цветное изображение герба на декоративном изразце конца XVII – начала XVIII вв. Поданные изразцы, скорее всего, лично заказывал гетман И. Мазепа приглашенным в Батурин мастерам, и есть непревзойденными, уникальными образцами изразцового искусства Украины конца XVII – начала XVIII вв.

The materials from excavations of new edifice on the territory of Mazepa's country seat Goncharivka in Baturin have been analyzed in the article. Considerable group of materials consist of stove tiles form decoration of facade. Decorative plates and big decorative right-angles tiles from the last group. One of that contains reconstructive colorful portrayal of Mazepa's coat of arms. This is the first colorful portrayal of coat of arms on the decorative tiles by the end 17 on the beginning 18 century. This tiles for sure is producing on personal hetman's order by invited to Baturin masters and they are unique samples of tiles art in Ukraine by the end 17 on the beginning 18 century.

